

Sipos Lajos

„...az eltűnt egész (és rész) nyomában...”

Olasz Sándor: Magány és társaság között. Tanulmányok, kritikák

A cím két szava pontosan jelzi a szerző szellemi szituációját.

Az első a „magány”, koronként más és más jelentő emberi állapot. A középkorban a pusztaságba, erdőbe, barlangba költözött embert jelölte, Remete Szent Antalt és tébai Szent Pált például, akik hitük szerint úgy gondolták, imáikban mindenkitől távol elve találkozhatnak csak Istennel. A romantika korában a magány a „világ lármás vigadó helyéről” az „Égi csendességfedező homályá”-ba igyekvőt, a „romlatlan” természetbe visszavonulót jelentette (amint Berzsenyi írta a *Magányosság* című versében). A ma átlagembere sem a transzcendens távlatban, sem a természet csendjében nem próbálja megtalálni önmagát és a létezés értelmét. Érdeklődéshiányban, tudáshiányban él, „fogyasztó ember”, vagy egzisztenciális szorongásban, akárcsak A pestis Bernard Rieux-je, A tatárpuszta Giovanni Drogo-ja. A maga börtönébe zárva fel sem teszi a kérdést, létezik-e rajta kívül más, szüksége van-e a hagyományosan elgondolt emberi méltóságra. Olasz Sándor könyvcímében a „magány” másra utal. Az alkotásokkal szembesülő értelmező alaphelyzete ez, aki – Juhász Ferenc köszöntő írása szerint – képzeletbeli „propelleren vagy sugárhajtású repülőgépen” száll fel feltérképezni „létünk hegyeit, völgyeit, csúcsait, kúpjait, kútjait, lapályait, síkjait, rónáit, folyóit, vizeit, tavait, vulkánjait, rengéseit és repedéseit”. Ezenközben elsuhanhat alatta „Néhány egyszerű költemény, / világ varázsból küldemény, / mindennapi föltámadás, / az életre csodálkozás” (Juhász Ferenc: *Esti könyörgés*), elsuhanhat alatta „sötét délelőtti nap” (Takács Zsuzsa: *Üdvözlégy utazás!*), meg akár a visszaálmódott „öreg szőlőműves” emléke (L. Simon László: *Vasárnap*). A „szellemi térképet” rajzolni kívánó szerző (ismét Juhász Ferenc bevezető-köszöntő írását idézve), miközben szemre vételezi „századunk és az elmúlt idők irodalmi Magyarország”-át, természetesen egyedül van. Magányos, akárcsak a hegycsúcsra induló vándor.

A cím második szavának is változott a jelentése. A „társaság” Pápai Páriz Ferenc XVIII. századi szótára szerint jelentett „sotietas”-t, olyant, aki „valakivel összeadja magát” és „sodalitas”-t, az azonos érdeklődésű emberek csoportját. Kölcsey a szót a *Parainesis*-ben „társadalom” értelemben használja. Olasz Sándor „a szerepüket, feladatukat és betöltőket” jelöli ezzel a fogalommal. Könyvében értelmezésre-közvetítésre közülük választ. Így lett egy-egy tanulmány, esszé, kritika hőse Babits, Kosztolányi, Németh László, Juhász Ferenc, Sütő András, Ottlik, Nagy Gáspár, Simai Mihály, Zalán Tibor, Jókai Anna, Szilágyi István, Závada Pál, Csiki László, Ferdinándy György, Tolvaly Ferenc és Grezsa Ferenc. Viszonyítási-hivatkozási „hősök” pedig azok lettek, akiket bekapcsol az értelmezésbe. Kosztolányi esetében például Nemes Nagy Ágnes, József Attila, Márai, Heidegger, Rába György, Van Gogh, Ortega, Németh G. Béla, Illyés Gyula, Kiss Ferenc, Bori Imre, Esterházy Péter, Tandori Dezső, Tóth Árpád, Szini Gyula, Dosztojevszkij, Gide és Camus. E két példanévsor már önmagában is jelzi: „a térképszerkesztő”, „térkép készítő” azokat értelmezi, és azokat idézi a múltból és a jelenből, akiknek nemcsak önértékű, esztétikailag-poétikailag autentikus műveik vannak, hanem azokat, akik mindezen túl felismerik lehetséges szerepüket is. Az olvasó ugyanis – írja Juhász Ferenc „újabb kötetéről” Olasz Sándor – mindig keresi „azt a verziót, azt a képet, melyben önmagára és világára ismerhet”. „A vers – teszi hozzá valamivel később – az igazság szellemi tükré!”

A *Magány és társaság között* alcíme tanulmányokat és kritikákat ígér. Az első – feszes meghatározás szerint – olyan értelmező írásmű, melyben a szerző valamilyen gondolatmenetet fejt ki, ezt ütközteti a tárgyban volt korábbi eszmefuttatásokkal, új érveket sorakoztat, jelzi a gondolati elágazásokat, az eszme- és műfajtörténeti párhuzamokat és ellentéteket, kapcsolatot keres és talál az adott szerző, a korszak és az irodalmi múlt, valamint a tárgyalásra kiemelt alkotás között. Előfordulhat az is, hogy – a szöveginterpretációs eljárások torlódása idején, ami nálunk az 1970-es években volt megtapasztalható – az értelmező új fogalomrendszerrel szembesíti az irodalmi művet, s az új megközelítés az adott szöveg más vonatkozásait emeli ki.

A második szó, a kritika közkeletű értelmezése nyilvánvaló. Ha eredeti szépirodalmi alkotásról van szó, akkor a szerző megpróbálja megfogalmazni a szöveg homlokzati részét és az alkotás mélyszerkezetét, motivikus rendszerét, metaforikus horizontját, ontológiai státusát, a nyelvi-gondolati jellegzetességeket.

Olasz Sándor írásai azonban a szavak eredeti jelentései szerint sem nem tanulmányok, sem nem kritikák. Sokkal inkább nagy távlatú argumentált esszék, akár van érvelő-ellenőrzést felkínáló jegyzetapparátusuk, mint az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat*, a huszadik századi regénytörténet egy szeletét összefoglaló áttekintés és a Grezsa Ferencről szóló írások esetében, akár nincs, mint a *Németh László Vásárhely-mítosza*, Juhász Ferenc legújabb verseit értelmező *Homéroszi pajzsral a halál ellen* című munkája. De argumentált esszék a kritikái is. A *Finomkodó kínokról – félhangon. Zalán Tibor: Könyörgés félhangon* című írása például egyszerre „estampe”, azaz a választott könyv lenyomatértelmezése, „essai”, tehát kísérlet az értekezés és a szépirodalmi szövegalkotás lehetőségeinek határán, Olasz Sándor diszkrét vallomása az irodalomról, a világról és magáról, ugyanakkor tárgyas, egzakt, érvelő szöveg is. Zalán Tibor kötete ürügyén például taglalja az empirikus és a lírai személyesség lehetőségeit, az „én” megszüntetésének avantgárd gesztusát, posztmodern szétírását, osztódását, az új évezred elején a koherens szemléiség lehetőségeinek korlátait, értelmezte a stílus-, a ritmus-, a strofaépítés-imitáció formáit, a rájátszást, az átvételt, a szövegek közti párbeszédet, a József Attila-i helyek „átdereglését”, a játékos átirásokat, a pastiche-t mint a szövegteremtés különleges módját. Itt Olasz Sándor a köznyelvben meghonosodott, József Attilától ismert szószerkezetekből indult ki, szavakba foglalta a kulturális emlékezet természetrajzát, messzemenő következtetéseket vont le abból, hogy nem a *Fiatal életek indulóját*, hanem a *Szabad ötletek jegyzékét*, az *Ős patkány terjeszt kört*, az *Íme hát megeltem hazámat* író költő szó- és gondolatanyaga inspirálta inkább a ma élő utódot. Az írás ebben az esetben is, a többiben is nem egyetlen könyvről beszél, hiszen nem csak a címbe emelt műről esik szó, nem tanulmány, mert nem ütköztet nézeteket, nem esszé, hiszen egzakt, s a szöveg nem lép át a szépirodalmi beszédmódba.

A *Magány és társaság között* argumentált esszéi mögött, abban a bizonyos hivatkozási zónában, benne van a világ- és a magyar irodalom jelentős részének átlényegített ismerete. A Babits-esszékről készített kritikában felidézi például Dantét, Sándor Iván 1998-ban megjelent regényét, Defoe-t, Poszler György interpretációját az irodalom-folyamat jellemzőiről, Halász Gábor, Németh G. Béla, Szent Ágoston, Weöres Sándor gondolatait a költészet lehetőségéről, Bergson értékcsökkenését a mai filozófusok szemében, Balassitól Kassáig a könyv írásaiban megidézett szerzőket. Nagy Gáspár *Sírfelirat* című kötetéről írt kritikájában a „halálszéli sors-helyzet” értelmezésébe bevonja Babits meditációját az életről és a nem-életről, az *Emlékezés gyermekem telekre* című vers tanúságát, Kosztolányi emlékét, aki szerint egyetlen fontos dolog a halállal való szembenézés, József Attila létlíráját, Illyés, Nagy László, Kormos István inspirációját, a gyászmise liturgiáját. Ebben a gondolati hálóban értelmeződik a kötet vezérszólama. Az elemzésben megjelennek a legfontosabbnak tekintett alkotások, de ott vannak a korábbi évekből azok a művek is, amelyek azt jelezték, hogy a költőt „már régóta és folyamatosan izgatta az a bizonyos másik birodalom”, a léten túli lét, a „végső nagy utazás”. A *Félig vakon írt levél J. A.-nak* és a *Te Istenre bíztad...* ugyanakkor kijelöli azt a poétikai kört is, melyben Olasz Sándor szerint Kosztolányitól, József Attilától, Babitstól eltérő versszerkezetben jelennek meg ezek a gondolatok. A *Sírfelirat* című kötetnek ezt a szolamát Nagy Gáspár gyors halála erősítette föl Olasz Sándor kritika-esszéjében. Az elemzésben azonban jelen vannak a gyűjtemény egyéb szolamai is: 1956 emléke, a *Fénylő arc és tükröképek*, az *Októberi stációk – keserű töredékek*, s egy szótag asszociáció okán az *Öröknyar: elmúltam kilencéves* is; a barátokat búcsúztató-köszöntő versek, a „litá-

niás dicsérő énekek”. De szó van a költő versbeszédéről, az „én” felismerhetőségéről, s ennek kapcsán arról, alkalmas-e a mindig metaforikus nyelv gondolatok kifejezésére, megvalósul-e „a kifejezés és a kifejezett diszkontinuitása” és „széttartása”, azaz felmerül a nyelv és a gondolat kérdésének viszonya, mely W. Humboldtól, Schleirmachertól, Nietzschétől a költészetelmélet egyik központi problémája.

A *Magány és társaság között* című kötet meghatározóan fontos jellegzetessége Olasz Sándor szuverén irodalomértelmezése. Nem konstruál új irodalmi kánont, nem gondolja, hogy az alkotás önnemzéssel születik, s teljesen független korától és a mű alkotójától, nem tulajdonít esetleges hangcsoport-egyezéseknek jelentést adó szerepet. Ugyanakkor nem kívánja konzerválni a korábbi ítéleteket sem. Tisztában van azzal az irodalomszociológiai ténnyel, melyet Escarpit foglalt szavakba a francia irodalomban, mely szerint a szerző halálát követő első huszonöt év a legkritikusabb. Ekkor rendezi át az utókor az életművet a maga irodalomfelfogása szerint. Nem egyes szerzők kitagadásához keres azonban érveket, hanem rendről rendre fölmutatja azokat a poétikai, műfajelméleti és gondolati bizonyosságokat, melyek mérlegelésével a most és ezután megszülető irodalmi művek befogadása is árnyaltabb és gazdagabb lesz. Németh László emlékezetből „kiűzendő”-nek ítélt regényeire utalva felidézi az *Iszony* szerzőjének gondolatmenetét a *Regényírás közben* című esszéből a művek „külső” és „belső” rétegéről, az elsőről, amelyik „valóság érzését kelti” az olvasóban, s a másodikról, amelyik „igazat mond a világ szerkezetéről”. Sütő András változatlan érvényessége mellett Kosztolányi, Illyés és Wittgenstein nyelv-elméleti gondolataival érvel. Juhász Ferenc példáján dokumentálja, hogy „a mű nemcsak nyelv, szerkezet és formálás”, de „minden jelentős mű mélyén zajlik valamiféle etikai aktus, amelynek legföljebb a meglétére nem mer rákérdezni a kritika”. Vekerdi László esszéiről szólva „gátlástalan önmegvalósítóink” kanyarjait idézi, azokat a lapszerkesztőket például, akik szekértábor-irodalmakat teremtettek, szemben azokkal az orgánumokkal, amelyek nyitottságukkal és jóindulatukkal lehetőséget adtak „a legkülönbébb törekvéseknek”.

Szándékolt műfajteremtés, nyitottság és érdeklődés, a részletek felmutatásának izgalma és az egész birtokbavételének igénye jellemzi Olasz Sándor kötetét. Különösen időszerű most, amikor – a könyv utolsó mondatát idézve – eltűnt az idő is, a rész is, s eltűnőben van az egész is.